Nederhorst den Berg
Historische Kring

oktober 2007, nummer 65

jaargang 17

opgericht januari 1988

Inhoud

Mededelingen en Berichten		2
60 jaar bevrijding	*Vrienden van het plein*	5
Van de kaart	*Ruud Verkaik*	6
Van NERA tot mobieltje	*Gerard Baar*	9
Archeologische vondsten in Venenburg	*A.T.E. Cruysheer*	15
Een dorp met drie namen: Nederhorst den Berg	*Riemer Reinsma*	23

Foto omslag
Familie Van Lijnden op Nederhorst.

MEDEDELINGEN EN BERICHTEN

PROGRAMMA 2007

- **Vrijdag 26 oktober**

Dialezing over de geschiedenis van Kasteel Nederhorst door E. Jonker van de Harmine Woltersstichting.

- **Vrijdag 23 november**

Lezing ‘De eerste kolonisten in de Horstermeer’ door Johan Frieswijk.
Ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Horstermeerpolder houdt de heer Frieswijk deze lezing over de beginjaren van de polder en de eerste pioniers.
Dr. Johan Frieswijk (1943) publiceert op het terrein van de arbeiders-geschiedenis. Van hem verscheen o.a. een levensbeschrijving van D.O. de Vries (1872-1937), voorzitter van het Waterschap ‘De Horstermeerpolder’.

In verband met het verschijnen van een speciaal nummer van Werinon in februari 2008 over de Willibrordkerk, vervalt de Werinon van december 2007.

Relevante mededelingen over het programma verschijnen t.z.t. ook in ‘De Brug’ en op ‘historischekring.nl’
De bijeenkomsten van de HK Nederhorst den Berg worden gehouden in ‘De Bergplaats’ aan de Kerkstraat.

EXCURSIE BREUKELEN

In juni hebben de liefhebbers weer genoten van een door secretaris Ans Baar georganiseerde excursie. Dit keer was de reis naar Breukelen. Dat ligt niet ver van hier, maar is feitelijk wat de historie betreft niet zo bekend bij de meeste onder ons. Onder de deskundige en enthousiaste leiding van Breukelenkenner Arie Manten wandelden ongeveer 25 Bergers door het centrum. Onze gids wees ons op allerlei details die de gemiddelde zondagmiddagwandelaar of -fietser niet ziet, omdat hij het niet weet. Het smalle stroompje dat vlak voor de brug over de Vecht het dorp inbuigt, is het restant van de in onbruik geraakte vroegste scheepvaartverbinding met Amsterdam. Het heet de Danne en verlaat Breukelen westwaarts langs de oude kerk richting station. Op de hoek van de Brugstraat en de huidige Kerkbrink stonden we precies in het midden van het oude Ronde Dorp. Dat staat zo te boek omdat het op een iets hoger gelegen gedeelte, een woerd,

gebouwd was. Bij hoog water lag het dorp er rondom in. De Rijksstraatweg loopt over een oude dijk die het Ronde Dorp beschermde tegen water uit de omringende veenmoerassen. Waarom de oude kerk buiten het eigenlijke dorp gebouwd is en nog veel meer, kunt U lezen in de Brug van 13 juni j.l. of op de website van de HKN onder de titel "Een interessante zaterdagmorgen" door Gerard Baar. Terug bij het uitgangspunt Boom en Bosch besloot Manten zijn rondleiding met de mededeling dat er in juli en augustus iedere zondagmiddag (bij mooi weer) een gratis concert plaatsvindt in de tuin van deze buitenplaats die nu dienst doet als gemeentehuis. Zo hoor je nog eens wat anders als je aan onze excursies meedoet.

JUBILEUMJAAR

Het jaar 2008 is een Jubileumjaar voor de Historische Kring Nederhorst den Berg. Twintig jaar geleden werd onze vereniging opgericht. Wij willen dit jubileum niet onopgemerkt voorbij laten gaan. Mocht u ideeën hebben voor het programma, dan horen wij dat graag van u.

OPENSTELLING WERKRUIMTE IN DE SPOT

Hoewel de toeloop in de periode voor de vakantie niet over hield, zal het komende seizoen de werkruimte op de eerste maandagmiddag van de maand weer geopend zijn voor iedereen, die iets wil vragen, iets komt brengen voor onze collectie of zomaar eens wat rond wil kijken.
Voor 2007 zijn de data: 5 november en 3 december. Schroomt niet. U bent van harte welkom van 14.30 tot 16.00 uur!

OUDE JAARGANGEN ‘WERINON’

Heeft u nog oude jaargangen of losse nummers van ‘Werinon’, die u eigenlijk wel kwijt wilt? U kunt ze dan schenken aan de HKNdB. Er dreigt namelijk een tekort te ontstaan aan bepaalde nummers. Wij kunnen anderen er weer blij mee maken.

SCHENKINGEN

Mr. J. Oppenheim - Het Nederlandsch Gemeenterecht, deel I en II (1928) – Fr. Franssen
Handdoek ‘De Bleeker’ – H. Pos
Wegwijzer voor hen die in Duitschland gaan werken – B. van der Linden

LITERATUUR

O.L. Vrouw van het H. Hart. De Hoop der Hopelozen - Rob Stalenhoef. (verkrijgbaar bij secretariaat RK kerk).

Dominee De Mol en het Loosdrechts porselein – E. Bouter. In: HK Loosdrecht mei 2007-08-25.

Molens vangen veel wind. Molens en molenaars in de volkscultuur – Piet de Boer (In:Traditie zomer2007).

Wieken, wind en weidevogels. Molens in het Utrechts landschap – Artists for Nature Foundation.

NERA en de Horstermeer. Onlosmakelijk met elkaar verbonden – Jan Zwagerman / Klaske Andela.

Het rijdende pontveer in Nigtevecht – Henk Otten. In: HKG Loenen, mei 2007.

Een wandeling door het Stichts-Ankeveense Plassengebied. (Met uitgebreide historische informatie) **– Jan Veenman.** In: HK 'In de Gloriosa', augustus 2007.

Hollanders en het water. Geschiedschrijving van Holland – Eelco Breukers e.a. Uitgeverij Verloren.

EXPOSITIES

'WAUW! Nederland in de jaren 70'. Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch, t/m 27 januari 2008.

'Van Kooten en De Bie. En wel hierom!' Beeld en geluid, Hilversum, t/m 4 november.

'Van oerknal tot heden'. Museum Hofland, Laren.

60 JAAR BEVRIJDING

Vrienden van het plein

In mei 1940 was de Horstermeer onder water gezet om de vijand tegen te houden.
Alle bewoners waren geëvacueerd naar dorpen in Noord – Holland.
Het water stond ongeveer 30 centimeter hoog op de Machineweg.
Na de capitulatie werd de polder weer drooggemaakt. Na twee weken evacuatie was iedereen weer thuis.
In april 1945 werd Nederhorst den Berg voor de tweede keer geïnundeerd, maar nu op last van de Duitsers, om de oprukkende geallieerde troepen tegen te houden.
Weer moesten de bewoners weg: de meesten konden in het dorp terecht, of men verhuisde naar boven.
Het water kwam onrustbarend hoog: de Nieuweweg (nu de Middenweg) stond ongeveer twee meter onder water.

VAN DE KAART (Foto op de omslag)

Ruud Verkaik

Familie Van Lijnden op Nederhorst

Het is dit jaar honderd jaar geleden dat de burgerij van Nederhorst den Berg op een feestelijke wijze haar nieuwe ambachtsheer verwelkomt. Om precies te zijn op 23 augustus 1907. Vijf jaar eerder erft de toen nog minderjarige baron de heerlijkheid Nederhorst met al haar bezittingen, zoals enkele boerderijen, van zijn tante Jonkvrouw C.J.A. Warin. De kerkbank in de Nederlands Hervormde kerk behoorde ook daartoe. Zijn vader, Mr. Dr. Baron A.F. van Lijnden neemt tijdens zijn minderjarigheid de zaken waar.

De familie betrekt het kasteel. De jonge baron woont er samen met zijn drie zussen en broer Frans. Deze broer Frans woont later op de Maliebaan in Utrecht. Zijn zuster Renéé stuurt hem regelmatig kaarten met de belevenissen van de week. Zoals de theevisites bij dominee Veenhuizen, later Siddré, de toertochtjes met de auto en de bezoeken bij de boeren die toen kampten met mond- en klauwzeer. Ook varen ze regelmatig op de Vecht en komt er een heus botenhuis in de Reevaart aan de Slotlaan.

De bevolking is blij met de nieuwe bewoners, het brengt weer leven in het dorp. Het kasteel zal groots gerestaureerd worden, wat voor de ambachtslieden in het dorp veel werk met zich meebrengt. Verschillende werkzaamheden worden opgedragen aan timmerman W. Korver, het schilderwerk is voor J. van Groen en smederij Bernsen mag het grote hek onder handen nemen. Alles wordt in het werk gesteld om de scheef gezakte rechtertoren weer in het lood te krijgen en verder verzakken te voorkomen. Dit alles onder toezicht van architect Th.E.B. Honders uit Nigtevecht.

Vrijdag 23 augustus aanvaardt de dan meerderjarige baron de ambachtsheerlijkheid. Het is een dag die vroeg begint met vrij goed weer. Het hele dorp heeft er alles aan gedaan om deze dag tot een onvergetelijke te maken. De vlaggen hangen overal uitbundig te wapperen. De oprijlaan en het bordes zijn feestelijk versierd. Ook de brug over de Reevaart heeft een verandering ondergaan. Burgemeester Heierman verwelkomt de baron aan de grens van de gemeente, bij Vreeland. Vooraf gegaan door twee muziekkorpsen en onder klokgelui begeeft de stoet met paarden en

landauers zich in de richting van het kasteel. De dochter van de burgemeester biedt namens de gemeente bloemen aan. De gemeente mag als herinnering een koperen inktstel met inscriptie in ontvangst nemen. De voorzitter van het feestcomité, meester P.J. Klinkenberg, spreekt namens de burgerij. De vader van de baron dankt voor de eer aan zijn zoon bewezen en draagt de ambachtsheerlijkheid over. Na een toespraak van de nieuwe baron volgt de receptie. De hele dag is het feest, hetgeen zonder ongeregeldheden verloopt. Zo is er een ringrijderij waaraan 27 paren meedoen. De eerste prijs gaat naar Jacoba Snel en J. de Bruin. Als tweede eindigen Sijtje Snel en C. Snel. Op de Reevaart zijn roeiwedstrijden. A. Franssen eindigt net voor S. Bobeldijk, derde wordt Jac. Hagen. De feestelijkheden worden afgesloten met vuurwerk.

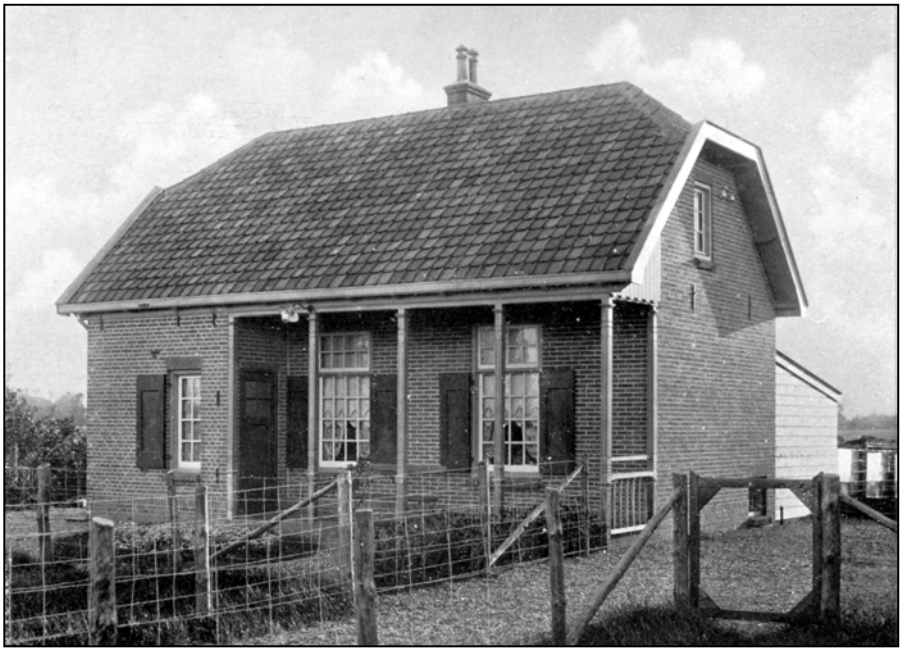

Dienstwoning aan de Slotlaan (1912).

De bevolking had hoge verwachtingen van de nieuwe ambachtsheer, die de restauratie en vernieuwingen voortvarend aanpakt. Op de Slotlaan verrijzen drie dienstwoningen die van alle gemakken zijn voorzien, zoals water-

leiding, licht en elektriciteit. De baron is enkele jaren wethouder geweest en ook beschermheer van Crescendo. Tijdens de mobilisatie van 1914 – 1918 stelde de baron het koetshuis ter beschikking aan soldaten. Zijn chauffeur, A. Ketelaar, bestuurde de eerste auto van het dorp! Er werden geiten geïmporteerd uit Zwitserland, ter bevordering van de gezondheid van de bevolking. In één van de bijgebouwen komt, behalve stallen, ook een zuivelinrichting waar de nieuwste wijze van zuivelbereiding wordt toegepast. Op het gebied van fruit- en groenteteelt worden landbouwkundige proeven gedaan met de bedoeling om een gezonder product en meer opbrengst te verkrijgen. “Zoowel uit de geheele inrichting van het huis, als uit den tuinaanleg en die van de stallen, werkmans-woningen, werkplaatsen en tuinen, spreekt ’n breede blijde geest van opgewekten gezonden arbeid” vermeldt een beschrijving uit 1912.

Koetshuis en stallen (1912).

De baron trouwt met C.W.C. Repelaer. Zij krijgen vijf kinderen, drie jongens en twee meisjes. Het zal een vrolijke gezelligheid geweest zijn op Nederhorst met het jonge gezin. Het is echter maar van korte duur, want op 28 juli 1921 overlijden na een kort ziekbed twee zoontjes: Aernout Johan

Steven en Frederik Willem Frans, respectievelijk 5 en 6 jaar oud. De begrafenis vindt plaats bij de Hervormde kerk. In hetzelfde jaar overlijdt na een kort ziekbed op 34-jarige leeftijd zijn vrouw, Barones Van Lijnden van Nederhorst, geboren Repelaer. Ook zij wordt begraven bij de Hervormde kerk. Eind april 1922 worden de stoffelijke overschotten bijgezet in het familiegraf in Soest. De bewoners van het dorp toonden veel medeleven met het bittere lot van de families Van Lijnden en Repelaer. De baron en zijn kinderen verlaten de heerlijkheid Nederhorst. Zij gaan in Soest wonen. De toekomst van het kasteel is onzeker. “Als een waardige representant uit deze oude riddertijd zou het te betreuren zijn, als ook dit kasteel aan de ridderlijke Vecht moest verdwijnen”, zo schrijft de krant. Gelukkig komt het niet zo ver. In 1929 koopt Frederik Otto Graaf van Bylandt de heerlijkheid Nederhorst.

VAN NERA TOT MOBIELTJE

Gerard Baar

Om ons dorp weer in de grote wereld terug te brengen maak ik van de veel gebezigde afkorting NERA weer NEDERHORST DEN BERG RADIO. Zo komt er zicht op een brok geschiedenis dat zich heeft afgespeeld in en om een gebouw dat sinds 1950 onverbrekelijk verbonden is met de uitbundig feestgevierd hebbende Horstermeerders in hun tot nog toe voor het grootste deel droogstaande Horstermeerpolder. Zijzelf zullen het daarbij niet droog gehouden hebben. NERA….. de naam is overbekend in de volksmond van Den Berg, maar of iedereen nog weet wat daar allemaal gebeurde, betwijfel ik. Vroeger, niet zo heel veel vroeger, was die afkorting zelfs wereldwijd bekend. Dat dit gebouw er staat is het gevolg van een geluk bij een ongeluk voor de Staat. De mislukte ontginning van de Horstermeer, waarover ik in mijn vorige artikel schreef, had tot gevolg dat Domeinen zichzelf ongewild opgezadeld zag met een fiks aantal drassige bunders poldergrond. Het geluk bij dit niet van tevoren beraamde ongeluk, bestond hieruit dat de PTT (toen nog een staatsbedrijf) uit dwingende noodzaak zocht naar zo drassig mogelijke grond ergens in Nederland, om bij te blijven in de wereld van telegrafie en telefonie. Binnen de kortste keren moest er ergens een gebouw verrijzen omgeven door een woud van antennes. De ruitantenne -net uitgevonden- ontving geen zwakke radiosignalen op zandgrond, zodat

Radio Noordwijk niet meer aan de eisen van de zich steeds sneller ontwikkelende afdeling communicatie kon voldoen. Ze vonden in onze polder een bodem waarop bij wijze van spreken nog net met goed fatsoen gelopen of gewerkt kon worden. Een nieuw ontvangstation uit de grond stampen genoot de hoogste prioriteit binnen regeringskringen. Al in 1950 opende Burgemeester Van Harinxma thoe Slooten het in die tijd modernste radiostation van Europa. Een sober maar zeer doelmatig gebouw in de voor die jaren kenmerkende Wederopbouwstijl. Uitbundigheid strookte niet met de achterliggende periode, aan lossere vormen was ons land nog niet toe. Er moest gewerkt, gegeten en geslapen worden. Vanuit de lucht leek het door architect Röntgen ontworpen radiostation op een grote Groningse kop-hals-romp boerderij met een enorme boomgaard van 140 houten masten.

Opening NERA door Burgemeester B.A.Ph. Baron van Harinxma thoe Slooten (14 december 1950).

Vandaag de dag is het in de zomer bijna totaal onzichtbaar geworden, maar de enig overgebleven hoge mast die boven de almaar wassende wildernis

uitsteekt markeert de plek waar het voormalige ontvangstation nog steeds staat. Vlakbij de Horstermeerdijk, onze oude grens met Kortenhoef. Dat ik in het begin van mijn tekst zo hamer op het noemen van de volledige naam komt door een artikel over Loosdrecht in de 'M' van augustus van dit jaar, het maandelijkse magazine van het zich kwaliteitskrant noemende NRC. Daarin presteert ene mevrouw Wanna Oosterbaan het onze samenvoeging af te doen met de volgende omschrijving : "In 2002 ging Loosdrecht samen met Ankeveen, Breukeleveen, 's Graveland, Kortenhoef en nog een paar dorpen deel uitmaken van de gemeente Wijdemeren en Bijl werd burgemeester". Daar worden met mij een heleboel mensen verdrietig van. De ontginningen zijn door volgelingen van Ierse monniken vanuit Nederhorst den Berg (Werinon) begonnen. We hebben in het verleden het enige echte meer van Wijdemeren drooggemaakt, onze best bewaarde voorbeelden van hoe je moet vervenen opgeofferd (voor niet veel geld in het begin, maar toch) aan het leveren van zand voor het bouwrijp maken van Amsterdam-West, de Bijlmermeer, Maarssenbroek en last but not least onze eigen uitbreiding Blijkpolder, gesitueerd aan de Spiegel- en Blijkpolderplas. Anton Cruysheer (archeoloog) doet er in dit blad nog een schepje bovenop. Naar aanleiding van zijn vondsten kunnen we gevoeglijk aannemen dat Tacitus aan de hand van verhalen van Romeinse soldaten heeft beschreven hoe hier onze verre voorouders al schaatsend op botten zo maar in de wildernis verdwenen. Zo lust ik er nog wel een zult u zeggen. Maar in het artikel van Mevr. Oosterbaan staan beschrijvingen over het ontstaan van ons gebied die gewoon niet kloppen. Het lijkt mij stug dat je op een grote plas kunt rietsnijden.

We pakken de draad van Nederhorst den Berg Radio weer op. Die ruitantennes stonden stuk voor stuk gericht op alle belangrijke steden van de wereld, zoals Karachi, Bombay, New York en Londen. De NERA ontving alleen maar berichten die weer per telefoonkabel doorgestuurd werden naar onze grote steden. Kootwijk fungeerde als zendstation. Voor banken en grote bedrijven waren het spannende tijden. Het hing eigenlijk van de zon af of ze wel of niet wisten hoe de effectenbeurzen zich op een bepaalde dag in alle uithoeken van onze planeet gedragen hadden. Want die aanbeden zon veroorzaakt van tijd tot tijd atmosferische storingen. Nu heeft ieder beroep zijn nadelen. Een schilder kan regen missen als kiespijn, die maakt zich dus alleen zorgen als de zon verstek laat gaan. Een radiotelegrafist raakte in die dagen in paniek als er storingen in de ionosfeer

optraden door de invloed van zonnevlekken. De reflecterende werking van die laag verloor dan voor kortere of langere tijd zijn bruikbaarheid, de radiogolven werden of geabsorbeerd of verdwenen in het heelal. Die zonnevlekken brachten tot 1951 de medewerkers van het station soms tot wanhoop. Redding kwam door middel van grote telescopen, geplaatst door de IRA (Ionosfeeronderzoek en Radio Astronomie) op datzelfde NERA-terrein, teneinde onderzoek te gaan doen naar die complexe atmosfeer waar de ionosfeer deel van uitmaakt. Tegelijkertijd kon het gedrag van het zonoppervlak gecontroleerd worden. Met de hun beschikbare middelen bepaalden ze vrij exact wanneer het radioverkeer gestoord zou gaan worden. In acht minuten bereikt het licht van de zon de aarde, de magnetische storingsgolven arriveren er na acht uur. De werktijden konden op die manier aangepast worden, omdat het nu mogelijk werd alle belanghebbenden telefonisch te waarschuwen. Zo bleef chaos uit.

Daar profiteerde het nieuw gevormde Rooms-Rode kabinet Drees ook van. Dat had rust in de tent nodig. Er lagen grote plannen klaar, zoals het invoeren van de AOW. Die is weloverwogen tot stand gekomen door middel van een geleide economie zodat er een basis gelegd kon worden voor dekking op lange termijn. De uitvoering van het plan hing sterk samen met monetaire rust, zonder natuurlijk zuinigheid te vergeten. Dat onzichtbare beleid van toen is nog steeds zichtbaar binnen onze samen-leving, in tegenstelling tot radiogolven als je daarvoor de apparatuur niet hebt. Van Drees trekken heeft in die voor de ontwikkeling van de communicatie belangrijke decennia, een nieuwe dimensie toegevoegd aan het bestaan van ouderen, net als het mobieltje dat tot voor kort deed aan jongeren. In de jaren vijftig dienden zich dus ongekende mogelijkheden aan voor afgetobde oudjes. Ze hoefden eindelijk nergens meer over in te zitten, tenminste wat het materiele deel van hun bestaan betrof. Fongers en Gazelle maakten overuren. De jeugd liep grotendeels nog aan de hand van Kerk en Staat, daar die wisten wat goed voor hen was. Ik vergeet nooit dat 's werelds huilebalk nummer één, de rockzanger Johnny Ray, in 1954 Schiphol niet af mocht. Hij moest gelijk terug naar Amerika, omdat volgens de regering zijn manier van zingen de goede zeden zou ondermijnen. Nu is het mogelijk hem te beluisteren door een dingetje in je oor te steken . Bovendien zingt hij heilig als je het vergelijkt met veel van zijn huidige jonge vakgenoten. Maar dat is mijn leeftijd natuurlijk.

Even een intermezzo voor een grote historische gebeurtenis. In 1957 geraakten alle medewerkers van de Nera in staat van ongekende euforie. Mannetjes met stropdassen en opgerolde mouwen lieten andere wetenschappers in hun hemd staan. Bij de Nera waren ze er namelijk als enige op het westelijk halfrond in geslaagd radiosignalen op te vangen van de allereerste satelliet, niet gelanceerd door de Amerikanen, maar door de Russen. Spoetnik was de naam, met aan boord het hondje Lara. Het beestje was er op getraind om op commando radiosignalen uit te zenden. Deze vingen ze toch maar even op in onze polder. Eigenlijk was het voor de twee rivaliserende partijen het begin van het einde van de koude oorlog.

De NERA in de steigers. Op de voorgrond worden metingen verricht (1949).

De parabolen of telescopen -vier in getal- boden de uitvinders die aan de PTT verbonden waren ook de gelegenheid het heelal te bestuderen. Twee op elkaar gerichte parabolen tastten een deel van de hemel af in de tijd dat de wetenschap nog rekende met een heelalgrootte van een paar miljard lichtjaar. Tot aan de opening van de twaalf schotels in Westerbork deden ze in de Horstermeer aardig mee in de race. In Madurodam is er eentje van terug te zien. In 1973 raakte het ontvangstation overbodig, maar voordat het zover was had de PTT al een experimenteel grondstation laten bouwen. Zo'n station diende voor het onderhouden van radioverbindingen met

communicatiesatellieten. Een in internationaal verband opererende groep wetenschappers dokterde nieuwe satellietfrequentiebanden uit. Dat dat in een stroomversnelling geraakt is zien we dagelijks om ons heen. Bijna niemand beseft meer dat daar een lange denkweg voor afgelegd is. Eigenlijk is het onvoorstelbaar dat je in principe zomaar een klein Neraatje uit je kontzak kunt trekken om op elke denkbare plek van de wereld met iemand te gaan praten, als je hem aan hebt staan!

Minister Plasterk heeft onlangs (zie artikel van Jan Baar in de Brug over de Radioweg) aan honderd gebouwen uit de Wederopbouwperiode een monumentale status verleend. In de toekomst moeten die aan de opgroeiende jeugd een impressie geven hoe het allemaal in elkaar stak.
’n Honderd-en-eerste plaats zou een optie kunnen zijn voor Nederhorst den Berg Radio. Voor het dorp Nederhorst den Berg binnen de gemeente Wijdemeren ligt het nog makkelijker. Tot nog toe is daarvoor geen monumentenlijst van de grond gekomen. De Nera heeft het dus nog in zich om als stijger met ster op de eerste plaats terecht te komen. Twaalf stippen op het dak zouden de uitvliegende jeugd er op kunnen attenderen dat niet alles vanzelf gaat. De link zullen ze zelf moeten leggen. Ze kijken dan op iets wat een onlosmakelijke verbinding heeft gevormd in het wereldwijd gemakkelijk communiceren. Een schakel in de ontwikkeling van steeds geavanceerdere apparatuur, die ertoe geleid heeft dat het op 36.000 km boven de evenaar spitsuur is. Het wemelt daar van de communicatiesatellieten die zich gewoon met de snelheid van de ronddraaiende aarde mee laten draaien, gebaseerd op het principe van de met water gevulde emmer. Als je die snel ronddraait valt er geen water uit. Het wordt dringen daarboven. Het lanceren van weer een nieuwe satelliet zou je omgekeerd jeu des boules-spelen kunnen noemen. Wel gooien maar dan proberen niks te raken! Ga er maar aan staan.

We staan weer met beide benen op de grond in de met zweet en tranen in stand gehouden droogmakerij Horstermeer. Als leek zie ik wel wat oplossingen. Natuurmonumenten schermt met het in de weg staan van het gebouw. Een ondernemer ziet mogelijkheden er een lucratieve bestemming aan te geven. Dan lijkt het mij logisch je niet te star op te stellen en mee te gaan denken. Eigenlijk is het ongerijmd dat we in Nederland alsmaar land onttrekken aan de voedselvoorziening en daarnaast het ene na het andere comité oprichten om de hongersnood de wereld uit te helpen. Een

contradictio in terminis! Als het dan toch allemaal onder water moet heeft Natuurmonumenten genoeg bulldozertjes om een paar dijken op te werpen waardoor ze verschillende waterhoogtes kunnen creëren om aan de van hogerhand opgelegde waterbergingscapaciteit te voldoen. Je zou het een waterflat kunnen noemen. Dan ontstaat er in een groot plas-drasmeer een klein meertje. Gok eens wat. Het meeste geld komt toch van goklustige mensen.

ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN IN VENENBURG (2)

A.T.E. Cruysheer

In het vorige artikel werd de situatie beschreven rond de bouwlocatie Venenburg aan de Randweg en de Meerlaan (afb. 1) gevolgd door een algemene beschrijving van de vondstlocatie. Het was de bedoeling dat het artikel een tweeluik zou worden waar in het tweede deel een determinatie van de vondsten zou volgen plus een beschrijving van de bodemopbouw. Hoewel de determinatie van de vondsten grotendeels is afgerond zijn nog niet alle foto's gereed en kunnen daarom in dit vervolgartikel nog niet worden getoond. Ook kreeg het onderzoek nog een onverwacht vervolg… Leest u daarom verder in het tweede deel van dit *drie*luik!

Bodemopbouw

Tijdens de verkenning op dinsdag 5 juni jl. werden niet alleen vondsten geraapt, ook werd de bodemopbouw aandachtig bestudeerd. Deze was namelijk erg interessant. De graafmachine groef laagsgewijs de grond af tot het gewenste niveau (afb. 2). Helaas werd dit onderste niveau direct afgedekt met een laagje schoon, wit zand waardoor het grondvlak binnen korte tijd niet meer raadpleegbaar was voor de geologisch, archeologisch en historisch geïnteresseerde medemens. De bovenste laag bestond uit circa 100 cm gemengde grond, gevolgd door circa 30 à 40 cm blauwe, zeer fijne, vette klei. De onderste laag bestond uit een veenachtig kleipakket, veelal

bruin van kleur. Tot op deze laatste laag werd de grond weggegraven, maximaal 150 cm diep.
Het mooie was dat de blauwe laag klei, zeer waarschijnlijk Vechtafzettingen, het veenpakket eronder luchtdicht afsloot. In dit veenpakket werd dan ook het nodige, zogeheten kienhout aangetroffen (afb. 3) met daarin boomstammen tot wel vier à vijf meter lang.[1] Bewoningssporen, zoals bekapte palen, zullen zich intact in de bodem hebben bevonden, totdat de graafmachine deze rigoureus verwijderde.

Afb. 1. Graafmachine aan het werk op bouwlocatie Venenburg. (Foto auteur).

Daarnaast werden enkele ingegraven grondsporen aangetroffen, gevuld met wat meer zandige grond. Deze sporen konden echter helaas niet nader worden onderzocht door de gehanteerde werkwijze. Mocht in de toekomst in de directe nabijheid van de vindplaats grondverzet plaatsvinden dan is het gelet op bovenstaande bevindingen raadzaam deze archeologisch te laten begeleiden.

[1] Zie hiervoor ook het artikel van Els N.G. van Damme: ‘Het Landschap rond Nederhorst den Berg voor het begin van onze jaartelling (onder meer bladzijde 27) in Werinon 62, december 2006.

Afb. 2. Laagsgewijze verwijdering van de bovengrond. (Foto auteur).

Afb. 3. Met regelmaat kwamen grote stukken kienhout aan het licht. (Foto auteur).

De Randweg een dijkweg?

Interessant is natuurlijk de vraag waarom de middeleeuwse boeren en vissers juist deze plek hebben uitgekozen om hun boerderijen te bouwen. De nederzetting ligt aan de Randweg, maar bestond deze weg toen ook al? Als we een blik werpen op een luchtfoto van het gebied (afb. 4) dan zien

Afb. 4. Detail van de ingepolderde Horstermeer die duidelijk in een punt loopt aansluitend op de Randweg. (Bron: Google Earth 2005).

we dat in het verlengde van dit deel van de Randweg het ingepolderde Horstermeer in een punt loopt. Het vermoeden is bij auteur gerezen dat dit deel van de Randweg oorspronkelijk een dijkweg is geweest waarachter het water stroomde dat vanaf de Vecht in open verbinding stond met het Horstermeer.[2]

[2] Het Horstermeer droeg vroeger de naam 'Overmeer', maar deze wijzigde in de Late Middeleeuwen in 'Horstermeer', vernoemd naar de familie Van Wulven die hun naam in 1317 veranderde in Van der Horst. 'Het Overmeer behoorde deze familie zo duidelijk toe, dat het in 1404 vermeld staat als het 'Alphars meer van der Horst' en zijn naam is tot de dag van vandaag verbonden aan de Horstermeer. De ernaast gelegen buurtschap behield de naam Overmeer.' – zoals Els N.G. van Damme fraai verwoordde in haar heldere artikel 'De familie van Aemstel en de strategische 'Berg Ter Horst'' in TVE nr. 1, maart 2007 (blz. 13-21).

Wie per fiets de Meerhoekweg oprijdt richting De Herberg, het Kniphoekje en de hierachter gelegen Vechtdijk zal het niet ontgaan dat dit deel van Overmeer aanmerkelijk oploopt. Op dit hoogst gelegen punt van Overmeer kan vermoedelijk de oudste bewoning hebben gestaan, zover bekend al in de Vroege Middeleeuwen (500-1000 n.Chr.). Op afb. 5 is op deze plek ook een woontoren zichtbaar. Mogelijk betreft dit een nog niet bekende woontoren van de heren Van Amstel, hoewel het dan opmerkelijk is dat het kasteel Nederhorst op deze kaart lijkt te ontbreken (wel zichtbaar is de Willibrordkerk op de berg). Het kaartbeeld geeft een vertekend beeld, maar de woontoren kan in zekere zin worden vergeleken met het kasteel Huis Ten Bosch, die op vergelijkbare, strategische wijze eveneens aan een open verbinding stond tussen de Vecht en het Uitermeer (Naardermeer). Onder de huizen, stoepen, straten en plantsoenen van dit hoog gelegen deel van Overmeer kunnen in ieder geval wel eens bijzondere archeologische vondsten schuil gaan.
Leuk is dat op het afgebeelde minuutplan uit 1818 (zie deel 1 van dit artikel op bladzijde 18) nog een vaart is te zien die in verbinding stond met de Vecht. Uit navraag bij Kees Beelaerts blijkt dat de Horstermeer ook een tweede verbinding kende. Zijn reactie hierbij aanhalend: '*Een van de twee uitgangen van de Horstermeer lag langs jouw opgraving en volgde ongeveer de weg, langs De Herberg. Aan de Vechtzijde tegenover De Herberg stond een groot stoomgemaal. De andere [uitgang] lag aan de kant van de Dorsserwaard en is in het Hilversums kanaal verdwenen. Beide waren uiteraard al wel vergraven toen bij de inpolderingspoging in de 17e eeuw de Ringvaart is gegraven waar ook de Blijkpolder, Kortenhoefsepolder en de Wijde Blik op afwaterden. De Prutpolder sloeg in de Horstermeer zelf uit, daar lag volgens mij geen ringvaart.*'.

Inmiddels zijn er grote hoeveelheden potscherven gevonden die getuigen van vele eeuwen van middeleeuwse bewoning. De boerderijen hebben haaks gestaan op de dijkweg en waarschijnlijk kunnen de boeren beter worden omschreven als vissers, gelet op de belangrijke overgang van Vecht naar Overmeer/Horstermeer en op de nodige middeleeuwse loden netverzwaringen die hier met behulp van een metaaldetector zijn gevonden.

Afb. 5. Uitsnede van de Kaart van Het Gooi en aangrenzende gebieden, met de Vecht en de Eem, Goert die Greef, 1524 of Jan de Pape, 1526 (NA, collectie Hingman, VTH 2580). Ook wel de 'Ronde Kaart van Gooiland' genaamd. Zichtbaar is het Overmeer, de (kerk)berg en de open verbinding van de Vecht met een woontoren.

Een onverwacht vervolg

Na het aantreffen van de eerste hoeveelheid vondsten op de bouwlocatie Venenburg door Yankel Kobalovich, Rob Wolfrat en auteur (tevens leden van de archeologie afdeling Naerdincklant) kreeg het onderzoek enkele weken later een onverwacht vervolg. Het bleek dat Egbert van den Berg, woonachtig aan de Meerlaan 23, circa 2000 kuub grond afkomstig van de bouwlocatie, ontvangen had van de aannemer. De grond werd gestort en uitgespreid op een wat drassig stuk grasland en ook hier konden, dankzij de welwillende medewerking van de heer Van den Berg, vele vondsten worden geborgen.

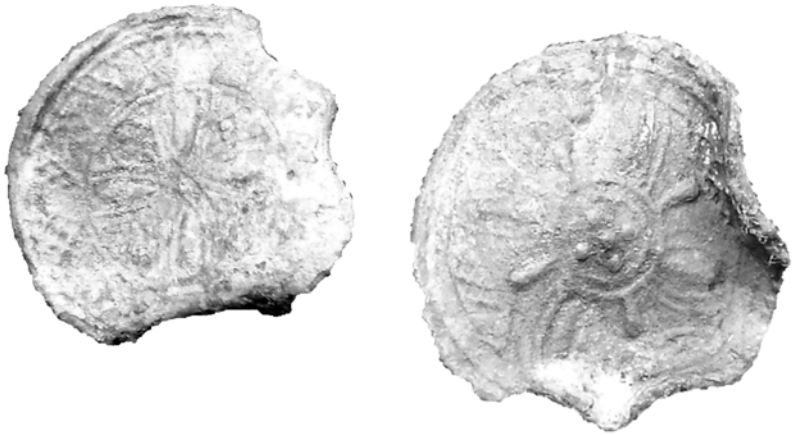

Afb. 6 en 7. Voor- en keerzijde van een unieke 14e eeuwse loden penning met kruismotieven. (Foto auteur).

Zoals beschreven worden de vondsten in het laatste deel van dit artikel weergegeven, maar hierop vooruitlopend wordt graag een heel bijzondere vondst getoond (afb. 6 en 7). Het betreft een niet eerder aangetroffen loden munt (penning) die is gedetermineerd door de heer Pelsdonk van het Utrechtse Geldmuseum: *'(…) Op de keerzijde staat een breed uitlopend kruis binnen een met kruisende lijnen versierde band. Mogelijk moest deze band iets omschrift-achtigs verbeelden. De voorzijde: hier lijkt ook iets van een kruis te staan. Het stuk zou ik plaatsen als 14e eeuws, het gebruiksdoel blijft helaas onzeker. Aangenomen mag worden dat de penning is geproduceerd door (of in opdracht van) een particulier, instelling of de lagere overheid. Mogelijk een armenpenning van een kerkelijke instelling, maar andere opties, zoals speelpenning, productiepenning (het tellen van hoeveelheden verzet werk), rekenpenning of plaatselijk klein geld zijn niet uit te sluiten. Bij dit laatste kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het wisselgeld van een bakker, als een soort van tegoedbon in verband met te weinig pasmunt in de reguliere geldcirculatie. De meeste penningen die ik tot nu toe heb gezien dragen - door hun vindplaatsen - een tamelijk lokaal karakter. Inmiddels is de loden penning in NUMIS opgenomen onder nummer 1085262. drs J.E.L. (Jan) Pelsdonk'*.

Voor meer informatie over loden penningen in Nederland: www.xs4all.nl/~lipado/

Afb. 8. Een opmerkelijke middeleeuwse baksteen voorzien van een gat en afgeronde hoeken. (Foto R. van de Brink).

Ter afsluiting nog een losse melding van Rob van de Brink uit Naarden. Hij vond op 29 juni jl. op bouwlocatie Venenburg een bijzondere steen (afb. 8). Vreemd genoeg betreft het een middeleeuwse kloostermop met afgeronde hoeken en is de steen doorboord. Het is nog onduidelijk waarvoor de steen heeft gediend. Mogelijk heeft er een houten stok in gezeten die gefunctioneerd heeft als scharnier van een deur/poort? In het afsluitende artikel komen meer, soms opmerkelijke, vondsten aan bod die een bijzondere blik geven op dit bijzonder stukje Bergs verleden!

Voor (actuele) informatie over de archeologie van de regio, zie: www.naerdincklant.nl .

EEN DORP MET DRIE NAMEN: NEDERHORST DEN BERG

Riemer Reinsma

De meeste plaatsen in Nederland hebben één naam, maar Nederhorst den Berg heeft er niet minder dan drie. De officiële is zojuist al genoemd, maar in de volksmond heet de plaats ook Den Berg of Nederhorst. Waarom al die namen? En sinds wanneer?

Eerst de bekende feiten. De naam Nederhorst den Berg is in feite dubbelop. Horst betekent 'een met bomen begroeide hoogte', Berg behoeft geen uitleg. Het gaat om twee verschillende heuveltjes. De oudste van de twee was 'Den Berg'. De naam Den Berg is voor het eerst aangetroffen in 1326 ("opten Berg"), en sloeg toen al op het dorp.

De tweede naam, Nederhorst, volgde in de dertiende eeuw. We moeten wel bedenken dat hij toen nog niet op het dorp sloeg, maar op het kasteel. Aanvankelijk had dit de naam De Horst gedragen[1], maar om verwarring met een ander kasteel van die naam te vermijden breidde men de naam uit tot Nederhorst (het andere kasteel lag in een hoger deel van het Sticht). De langere versie van de kasteelnaam is voor het eerst aangetroffen in 1381. Overigens diende de naam Nederhorst niet alleen als aanduiding voor het kasteel, maar ook voor het rechtsgebied waarin de kasteelheren verantwoordelijk waren voor de rechtspraak, zo blijkt uit een bron uit 1706,[2] en voor de kerk en het bijbehorende kerspel (het gebied van de kerkelijke gemeente).[3]

De gecombineerde naam Nederhorst den Berg ten slotte is, als de gegevens kloppen, voor het eerst aangetroffen in de tweede helft van de zeventiende eeuw. In onderstaande tabel heb ik aangegeven welke namen ik in welke jaren heb aangetroffen. Ongetwijfeld is deze kleine inventaris onvolledig, maar ik vermoed dat hij volstaat om een aantal globale conclusies te trekken.

Namenduo

Allereerst kunnen we eruit opmaken dat *Den Berg* de oudste aanduiding voor het *dorp* was, en dat door de eeuwen heen ook gebleven is. Een bron uit 1719 bevestigt met zoveel woorden dat het dorp – we hebben het dus

niet over het rechtsgebied of het kerspel – in de volksmond *Den Berg* heette: “Dicht bij dit slot [Nederhorst] staat het dorp Nederhorst, ’t welke door de wandeling den Berg wordt genoemd”.[4] Let op de formulering *door de wandeling den Berg*: daaruit valt op te maken dat *Den Berg* op dat moment al de meer informele, alledaagse naam van het dorp was en *Nederhorst* de meer plechtige. In dat opzicht is het namenduo *Nederhorst* / *Den Berg* te vergelijken met koppels als ‘*s-Gravenhage* - *Den Haag* en ’*s-Hertogenbosch* - *Den Bosch.* Intussen was in 1672 ook al voor het eerst de dubbele naam *Nederhorst den Berg* opgedoken,[5] en in 1673 maakte een bron melding van “het huys te Nederhorst ende den Bergh”.[6]

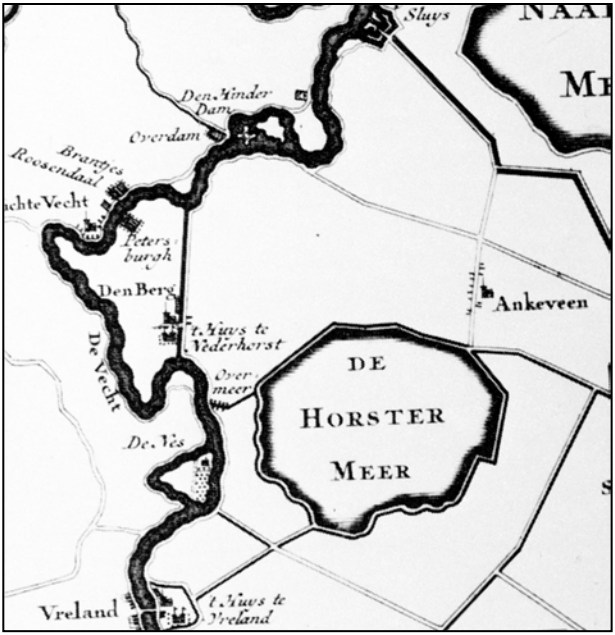

Landkaartjen, aanwijsende de Plaatsen en huysen van Utrecht tot aan Muiden – 1719 (detail).

Waarom was er opeens behoefte aan de naam *Nederhorst* naast het aloude *Den Berg*? Waarschijnlijk moeten we het antwoord zoeken in de toegenomen verkeersmiddelen en reismogelijkheden, die het noodzakelijk maakten dat bepaalde namen die veel voorkwamen een extra, onderscheidend kenmerk kregen, zodat er geen misverstand kon ontstaan. Voor plaatselijk was de naam *Den Berg* best geschikt, maar verwarring lag op de loer als je hem buiten de eigen streek gebruikte; er waren immers tientallen locaties met diezelfde naam. Een paar voorbeelden: Hillegersberg (in 1280 *Berghe*) en ’s-Heerenberg (in 1122 *Berga*,

een verlatijnste vorm). In de loop van de achttiende eeuw kwam de naam *Nederhorst* steeds meer in zwang, al bleven daarnaast *Den Berg* en de 'stapelnaam' *Nederhorst den Berg* in gebruik. In het begin van de negentiende eeuw werd de dubbele naam ook formeel de naam van de gemeente. In het plaatselijk taalverkeer wisten de twee 'doordeweekse' versies zich te handhaven: *Den Bergh* en – in mindere mate - *Nederhorst*, zonder *den Berg*.

Hoe komt het dat de stapelvorm *Nederhorst den Berg* het als officiële naam gewonnen heeft van *Nederhorst*? Waarom niet kortweg *Nederhorst*? Ik vermoed dat dit lag aan het feit dat de naam *Nederhorst* heel lang geassocieerd is geweest met het kasteel en zijn prominente bewoners, en daarnaast ook met de kerk en de kerkelijke gemeente. Als dan ook nog het dórp die naam zou hebben zou de begripsverwarring compleet zijn geweest.

Kan Nederhorst nu dan opeens weer wél? Ja, want de genoemde belemmeringen zijn nu verdwenen. Verwarring met de kasteelnaam of de kerkelijke naam is nu nauwelijks meer aan de orde. Voor allebei - kasteel en kerk – geldt dat ze in het plaatselijke leven geen overheersende rol meer spelen, en de rechtspraak is sinds lang in andere handen.

In één opzicht verschilt het namenduo *Nederhorst den Berg* /*Den Berg* van *'s-Gravenhage* /*Den Haag*. Het deftige *'s-Gravenhage* heeft de laatste decennia steeds meer terrein verloren aan *Den Haag*, óók buiten de stad zelf. Maar Nederhorst den Berg heet in de grote buitenwereld altijd voluit Nederhorst den Berg, niet *Den Berg*. Als iemand in Limburg of Drente zou vertellen dat hij uit *Den Berg* komt, kan hij rekenen op een glazige blik van de toehoorder. De oorzaak van het verschil is evident: Den Haag is uitgegroeid tot een grote stad en kan zijn naam aan de rest van het land 'opleggen', Nederhorst den Berg is klein gebleven.

Werinon

Ten slotte iets over de naam *Werinon*. Zoals bekend was dit een oudere naam voor Nederhorst den Berg. Een 10de-eeuws handschrift maakt melding van de kerk en bijbehorend terrein, die eigendom waren van het klooster van Werden: "An Werinon thiu kirica endi al that gilendi"[7] (in Werinon de kerk en het bijbehorende land). Wanneer de naam Werinon plaats maakte voor de huidige is niet bekend. Maar wat betékende

Werinon? Gerald van Berkel en Kees Samplonius melden dat de naam is afgeleid van *Werina*, “vermoedelijk een waternaam”.[8] Maar, zo heeft Blok opgemerkt: van een natuurlijke waterloop is geen spoor te vinden.[9] Heel voorzichtig oppert hij een andere verklaring. In *Werinon* ziet hij een Germaanse ‘wortel’ *war* (die ook in *bewaren* zit), gevolgd door een achtervoegsel –*ina*. Die wortel betekent zoiets als ‘zorgen, beschermen’, en zou verband kunnen houden met de beschutting die de *berg* van Nederhorst bood.

Bevredigend is deze uitleg niet. ‘Bescherming’ is een abstract begrip, en plaatsnamen, zeker die uit de vroege middeleeuwen, duiden meestal concrete objecten aan, zoals waterlopen, bossen en heuvels. Misschien moeten we er dus van uitgaan dat Werinon een voorgermaanse naam is. In de Romeinse tijd waren de zandruggen in het gebied al voor een deel bewoond, en het is niet onmogelijk dat die mensen een Indogermaanse

zustertaal van het Germaans spraken. Maar over die taal is zo weinig bekend, dat een zinnige gissing onmogelijk is.

[Tabel]
Namen voor Nederhorst den Berg

(Den) Berg	**Nederhorst**	**Nederhorst den Berg**	**Nederhorst ende den Berg**
1326			
		1672	
			1673
1719	**1719**		
	1732		
	1734		
	1757	**1757**	
	1758		
	1787		
	1794		
		1810	
		1811[10], en verder tot op heden	
	1993[11], en verder tot op heden		
2002, en verder tot op heden			

Literatuur

C.M. Abrahamse, *De geschiedenis van Nederhorst den Berg.* In: *Tussen Vecht en Eem*, jg. 11 (1993).
Gerald van Berkel en Kees Samplomius, *Nederlandse plaatsnamen, herkomst en historie*. Utrecht 2006.
D.P. Blok, *Enige aardrijkskundige namen uit de Vechtstreek.* In: *Tussen Vecht en Eem*, jg. 11 (1993).
Eckhard Freise, *Die Vita Sancti Liudgeri – Vollständige Faksimile-Ausgabe der Handschrift. Text, Übersetzung und Kommentar.* Graz/Bielefeld 1999.
J. Krol, *De geschiedenis van Nederhorst den Berg.* Arnhem 1949.

Noten:

[1] Blok 1993, p. 59 meldt dat al in 1156 de naam *Hursteldrehet* (= Horsterdrecht) bestond, en leidt daaruit terecht af dat ook de naam Horst toen al bestond.
[2] Abrahamse 1993, p. 53 spreekt van "het gerecht Nederhorst". *Gerecht* betekende hier 'rechtsgebied'.
[3] Blok 1993, p. 59 citeert een document uit 1394: "Die berch ter Horst in den kirspel van der Horst".
[4] Hugo F. van Heussen en H. van Rijn, *Historie ofte beschrijving van 't Utrechtsche Bisdom.* Leiden 1719, deel 2, p. ….
[5] Zie een citaat uit dat jaar in Krol 1949, p. 214.
[6] Zie Krol 1949, p. 49.
[7] Freise 1999, p. 37.
[8] Van Berkel en Samplomius 2006, p. ….
[9] Blok 1993, p. 60.
[10] Abrahamse 1993, p. 53.
[11] Abrahamse 1993, p. 57 (eigen tekst); vergelijk ook de naam van de plaatselijke voetbalclub.

De heer Reinsma is de auteur van het boek 'Van hier tot Tokio'. Één van onze leden hoorde voorjaar 2006 een interview met de taalkundige Reinsma, waarin deze ondermeer vertelde, dat hij Nederhorst den Berg een aardige, interessante plaatsnaam vond met name vanwege de tegenstelling 'Neder' en 'Berg'.
Op verzoek van de redactie heeft hij dit artikel voor Werinon geschreven.